

วารสารพุทธศิลปกรรม

JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

02

ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 | กรกฎาคม - ธันวาคม 2566 | Vol. 6 No. 2 | July - December 2023 |

ISSN : 1905-534x (Print)
ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

เจดีย์แบบศิลปะลังกาในจิตรกรรมหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหาร: ข้อสังเกตเบื้องต้นด้านที่มา และรูปแบบศิลปกรรม

Lanka Style Chedi in the Tipitaka Hall Painting Wat Bowonniwet Vihara: Preliminary Remark on the Origin and Style of Art

สุรัชชัย จงจิตงาม

Surachai Jongjitngam

สาขาวิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Thai Art Department Fine art Department Chiang Mai University

Corresponding Author, Email: dora_kung@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาที่มา และรูปแบบของภาพเจดีย์แบบศิลปะลังกาที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังภายในหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นจิตรกรรมที่เขียนขึ้นราวสมัยรัชกาลที่ 4- ต้นรัชกาลที่ 5 ในธรรมยุติกนิกาย

ผลการศึกษาพบว่า ผนังส่วนเหนือขอบหน้าต่างด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือเขียนภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในลังกาได้ปรากฏภาพเจดีย์ทรงกลม 2 รูปแบบ รูปแบบที่ 1 คือ เจดีย์ทรงกลมที่มีชุกฐานในผังทรงกลมฐานเดี่ยว มีลักษณะเด่นที่มีทรงโอคว่ำ ครีวงกลมขนาดใหญ่ (ตำแหน่งเดียวกับองค์ระฆังของเจดีย์ทรงกลมในศิลปะไทย) ซึ่งมีรูปแบบที่สอดคล้องกับเจดีย์ทรงกลมในศิลปะลังกาที่นิยมสร้างเจดีย์ทรงกลมที่มีชุกฐานในผังกลม มีจุดเด่นที่มีทรงโอคว่ำขนาดใหญ่ อันเป็นรูปแบบที่นิยมสืบเนื่องอย่างยาวนานในศิลปะลังกา ส่วนรูปแบบที่ 2 คือ ปรากฏภาพเจดีย์ทรงกลมในผัง และชุกฐานกลม มีชุกฐาน และส่วนกลางของเจดีย์สูงกว่าแบบที่ 1 พบว่าเป็นรูปแบบที่คล้ายกับเจดีย์ทรงกลมรูปแบบหนึ่งที่ปรากฏในศิลปะลังกา สมัยแคนติ เจดีย์ทรงกลมทั้ง 2 แบบนับว่าต่างจากเจดีย์ทรงกลมที่มักพบทั่วไปในจิตรกรรมฝาผนังของวัดกลุ่มธรรมยุติกนิกายที่มักจะเป็นภาพเจดีย์ทรงกลมแบบที่มีชุกฐานสูงและองค์ระฆังที่สูงเพรียวตามแบบเจดีย์ทรงกลมที่นิยมสร้างกันในศิลปะไทย

ผลการศึกษาปรากฏชัดเห็นว่าภาพเจดีย์ทรงกลมในจิตรกรรมหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหารต่างจากภาพเจดีย์ทรงกลมที่พบได้ทั่วไปในจิตรกรรมของธรรมยุติกนิกายที่มักแสดงภาพด้วยเจดีย์ทรงกลมตามแบบศิลปะไทย แต่ภาพเจดีย์ทรงกลมในจิตรกรรมในหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหาร คือ ภาพเจดีย์ทรงกลมตามแบบศิลปะลังกา

คำสำคัญ: จิตรกรรม-ธรรมยุติกนิกาย, จิตรกรรม-สมัยรัชกาลที่ 4, เจดีย์-ธรรมยุติกนิกาย, พุทธศาสนา-ศิลปะไทย

Abstract

The objective of this article is to study the background and the style of Chedi in the mural of the Tipitaka hall of Wat Bowonniwet Vihara, Bangkok. This art was created during King Rama 4 and 5 and under a sect of Buddhism like the Dhammayuttutika Nikaya.

The result of study is that the wall above the window in the west portrays the stories of Buddhism in Lanka. There are the 2 patterns of circle-shape Chedi there. The first is circle-shape Chedi with the low circular base and it was notably in the large semi-circular shape (*dome: the same position as the bell of the circular pagoda in Thai art*). Its pattern is consistent with the circle-shape Chedi in the Lanka's art which had normally created the circle-shape Chedi with the circular base and the large dome as a long-time popular style in the Lanka's art. The second is the circle-shape Chedi with the circular base which is higher than the first. This is similar to a pattern of Chedi in the Lanka art in the Kandy period. Both patterns are different from the ones in the paintings of the temples of the Dhammayuttutika Nikaya sect. The latter portray the Chedi with the high base and the slender bell, the popular pattern of circle-shape Chedi in the Thai art.

The obvious result of study is: the circle-shape Chedi in the paintings in tipitaka hall of Wat Bowonniwet Vihara is different from the ones in the paintings of Dhammayuttutika Nikaya sect. This is because it follows the original Lanka art.

Keywords : Painting-Dhammayutti Nikaya, Painting-king Rama IV Reign, Chedi Dhammayutti Nikaya, Buddhism-Thai Art

บทนำ

บทความนี้มีที่มาจากส่วนหนึ่งจากงานวิจัยเรื่อง “แนวคิดพุทธศาสนาในจิตรกรรมฝาผนังของวัดสายธรรมยุติ” อันเป็นคุณูปการของผู้เขียนที่ได้ศึกษาจิตรกรรมฝาผนังของวัดในกลุ่มธรรมยุติกนิกาย อันมีเนื้อหาส่วนหนึ่งที่ศึกษาถึงความสำคัญของเจดีย์แบบศิลปะลังกาที่มีบทบาทต่อศิลปกรรมของธรรมยุติกนิกายที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง (สุรัชย์ จงจิตงาม: 2559, 141-179)

ภูมิหลังพุทธศาสนาในประเทศไทยมีความเจริญสืบเนื่องมายาวนานไม่น้อยกว่าพันปี ดังปรากฏหลักฐานที่แสดงถึงการรับวัฒนธรรมทางศาสนา และความเชื่อจากอินเดียมาตั้งแต่ก่อนเกิดศิลปะทวาราวดีราวพุทธศตวรรษที่ 11 นอกจากนั้นยังพบว่าพุทธศาสนา และศิลปะจากลังกาได้มีบทบาทต่อศิลปกรรมในดินแดนไทยมาตั้งแต่ศิลปะทวาราวดีเป็นต้นมาด้วยเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ก็ปรากฏควบคู่กับกับอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายมหายาน วัชรยาน และศาสนาพราหมณ์สืบต่อเนื่องมาด้วย (พิริยะ: 2544, 54, 78, 68, 93, 132)

บทบาทพุทธศาสนา และศิลปะจากลังกาปรากฏชัดเจนอีกครั้งหนึ่งราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เมื่อแว่นแคว้นสำคัญในดินแดนไทยสถาปนาพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากลังกาหรือนิยมเรียกกันว่าพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ทั้งในสุโขทัย ล้านนา อโยธยา และนครศรีธรรมราช นับแต่นั้นมาพุทธศาสนาจากลังกาก็ได้มีบทบาทในฐานะศาสนาหลักที่ได้รับการอุปถัมภ์จากรัฐ ผลของพุทธศาสนาจากลังกาทำให้เกิดการสร้างเจดีย์ทรงกลมอันเป็นเจดีย์รูปแบบหลักที่นิยมกันมากในลังกาสืบต่อเนื่องมาอย่างมากมายจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายที่สถาปนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 (เสด็จพระราชสมภพ พ.ศ.2347 ขึ้นครองราชย์ พ.ศ.2394 สวรรคต พ.ศ.2411) พบว่ามีการให้ความสำคัญกับการสร้างเจดีย์ทรงกลมเป็นพิเศษจนเกิดเป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมแบบธรรมยุติกนิกาย เช่น เจดีย์ประธานวัดบวรนิเวศวิหาร และเจดีย์ประธานวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามอันเป็นวัดประจำรัชกาล (น.ณ ปากน้ำ: 2529, 166, 167) และเจดีย์ทรงกลมยังพบมากในจิตรกรรมฝาผนังของวัดในกลุ่มธรรมยุติกนิกายด้วย

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาที่มา และรูปแบบศิลปกรรมของภาพเจดีย์ทรงกลมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังในหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหารในธรรมยุติกนิกายว่ามีที่มาทางศิลปกรรมจากแหล่งใด มีความแตกต่างจากรูปแบบเจดีย์ทรงกลมที่พบโดยทั่วไปในจิตรกรรมไทยอย่างไร

การศึกษาที่ผ่านมาโดยสังเขป

การกล่าวถึงการศึกษาที่ผ่านมาจะกล่าวสาระสำคัญของงานแต่ละชิ้นเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในบทความนี้โดยตรงเท่านั้น กล่าวตามลำดับดังนี้

1) สมชาย สิริประเสริฐศิลป์: ศึกษาเจดีย์ที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 ส่วนใหญ่อยู่ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลพบว่า แม้มีรูปแบบเจดีย์ที่หลากหลายแต่หากเป็นวัดที่รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างพบว่าส่วนใหญ่มักเป็นเจดีย์ทรงกลม และบางองค์เมื่อทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ก็ได้แก้ไขให้เป็นทรงกลม เช่น พระสมุทรเจดีย์ จ.สมุทรปราการ โดยคติการสร้างนั้นมักจะสร้างเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และสร้างด้วยเหตุผลอื่นบ้าง เช่น ให้เป็นมหาเจดีย์ประจำรัชกาล ดังเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 4 ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (สมชาย สิริประเสริฐศิลป์: 2529, 40-54)

2) น.ณ ปากน้ำ: กล่าวว่าศิลปะไทยมีความเกี่ยวข้องกับศิลปะลังกามาตั้งแต่สมัยอนุราชปุระแล้ว โดยศึกษาต้นกำเนิด และพัฒนาการของเจดีย์ตั้งแต่ศิลปะอินเดียเป็นต้นมา กรณีของเจดีย์แบบลังกามีลักษณะเด่น คือ มีทรงโอคว่ำขนาดใหญ่ (เมื่อกล่าวถึงคำว่า “โอคว่ำ” หรือ “ส่วนกลางของเจดีย์” ในบทความนี้ให้เข้าใจว่า มีความหมายเทียบเคียงได้กับตำแหน่งเดียวกันกับ “องค์ระฆัง” ของเจดีย์ในศิลปะไทย) บ้างลังก็ไม่มีการย่อมุม โดยศิลปะสมัยรัชกาลที่ 4 นิยมสร้างเจดีย์ทรงกลมในกลุ่มวัดธรรมยุติกนิกายหรือวัดที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับรัชกาลที่ 4 เช่น เจดีย์ทองทรงกลมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เจดีย์ประธานวัดบวรนิเวศวิหาร และวัดราชประดิษฐ์ โดยนำรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังที่พบได้มากในศิลปะอยุธยาตอนต้นหรือหลังจากนั้นเล็กน้อยนำมาสร้างใหม่ (น.ณ ปากน้ำ: 2529, 15-24, 166-168)

3) ชลทิช สว่างจิตร์: ศึกษาจิตรกรรมฝาผนังในหอพระไตรปิฎกวัดบวรนิเวศวิหาร โดยเฉพาะจิตรกรรมที่อยู่ในระหว่างช่องหน้าต่าง และประตู ในด้านรูปแบบศิลปกรรมและสภาพสังคมที่ปรากฏผ่านจิตรกรรม พบว่ามีรูปแบบศิลปกรรมแบบประเพณีที่ผสมผสานศิลปะตะวันตกแสดงออกผ่านรูปแบบสถาปัตยกรรมในจิตรกรรม ส่วนจิตรกรรมที่อยู่เหนือขอบหน้าต่างขึ้นไปให้ข้อสังเกตว่าเขียนภาพเรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎก และกล่าวว่าจิตรกรรม

เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 (ชลทิช สว่างจิตฺต: 2535, 23, 55-60)

4) ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร: ศึกษาบทบาทของศิลปะลังกาที่มีต่อศิลปะไทยและพม่า ตั้งแต่พื้นฐานทางพุทธศาสนา และวรรณกรรมทางพุทธศาสนาในลังกาที่มีบทบาทต่อไทย ตลอดจนความรู้ทั่วไปของศิลปะลังกา และอิทธิพลที่มีต่อศิลปะไทย และพม่า ที่สำคัญ คือ รูปแบบของเจดีย์ทรงกลมในศิลปะลังกามีบทบาทเป็นอย่างสูงต่อเจดีย์ทรงกลมในศิลปะพม่า และศิลปะไทยสืบเนื่องมาอย่างยาวนานรวมถึงความนิยมเจดีย์ทรงกลมในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็เกี่ยวข้องกันกับศิลปะลังกาอย่างใกล้ชิด ในฐานะลังกา คือ ดินแดนศักดิ์สิทธิ์อันเป็นต้นวงศ์ของพุทธศาสนานิกายเถรวาท (ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร: 2555, 2-232)

5) รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง: ศึกษาบทบาทศิลปะลังกาที่มีต่อศิลปะไทย โดยเฉพาะในส่วนเจดีย์ทรงกลมในสมัยรัตนโกสินทร์ พบว่ามีแนวคิดที่สัมพันธ์กับการให้ความสำคัญต่อความบริสุทธิ์ของพุทธศาสนา ในฐานะที่ลังกาเป็นต้นวงศ์ของพุทธศาสนาที่ทรงนับถือ เช่น การกลับไปสร้างเจดีย์ทรงกลม แต่ก็เป็นการใช้เจดีย์ทรงกลมตามแบบที่เคยปรากฏมาก่อนในศิลปะไทย (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง: 2563, 248-256, 270-271)

6) พิษญา สุ่มจินดา: ศึกษาแนวคิดรูปแบบ และสัญลักษณ์ของศิลปกรรมที่สร้างโดยรัชกาลที่ 4 หรือ มีประวัติที่สัมพันธ์กับพระองค์อย่างใกล้ชิด ในส่วนของเจดีย์พบว่า เจดีย์ทรงกลมในศิลปะลังกามีบทบาทโดยตรงต่อรูปแบบเจดีย์ทรงกลมในวัดที่รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์ เช่น พระปฐมเจดีย์ เจดีย์ประธานวัดราชประดิษฐ์ และพบว่าพระองค์ทรงรู้จักเจดีย์ทรงกลมแบบศิลปะลังกามาตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวชแล้ว (พิษญา สุ่มจินดา: 2565, 46-57)

7) รัชชัย ยอดพิชัย: ศึกษาจิตรกรรมฝาผนังในหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหารโดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังระหว่างช่องหน้าต่างและประตูพบว่า ปรากฏภาพเขียนเรื่องการสถาปนาสงฆ์ธรรมยุติกนิกายบอกเล่าเรื่องราวอันโดดเด่นของสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในด้านเอกลักษณ์ และประวัติที่สำคัญ เช่น การปรากฏภาพการอุปสมบท ณ แผลกลางน้ำ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการอุปสมบทในนทีสีมาของรามัญนิกาย และลังกาในวัดอันเป็นศูนย์กลางของธรรมยุติกนิกาย (รัชชัย ยอดพิชัย: 2554, 120-133)

ภาพรวมของผลการศึกษาที่ผ่านมาแสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้ของศิลปะที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 ว่า วัดในกลุ่มธรรมยุติกนิกายมีการนิยมกลับไปใช้รูปแบบเจดีย์ทรงกลม โดยมักใช้รูปแบบของเจดีย์ทรงกลมจากศิลปะไทยแต่เดิมที่มีลักษณะที่ค่อนข้างสูงเพรียว และยัง

พบได้มากในจิตรกรรมฝาผนังของวัดในกลุ่มธรรมยุติกนิกายด้วย โดยมีความหมายถึงการกลับไปหาต้นวงศ์ของพุทธศาสนาอันบริสุทธิ์ที่มีที่มาจากลังกา

ประวัติของธรรมยุติกนิกายโดยสังเขป และความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาจากลังกา

พุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายเกิดขึ้นโดยการสถาปนาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 โดยพระราชประวัติ พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ 2 (พ.ศ.2352-2367) กับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (พ.ศ.2310-2379) เมื่อเจริญวัยขึ้นได้ทรงผนวชตามราชประเพณีเมื่อ พ.ศ. 2367 ขณะทรงผนวชรัชกาลที่ 2 ได้เสด็จสวรรคตกะทันหัน และขุนนางได้สนับสนุนกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2367-2394) เหตุการณ์นี้ทำให้พระองค์ต้องทรงอยู่ในสมณเพศต่อเนื่องยาวนานตลอด 27 ปี ในสมัยรัชกาลที่ 3

ระหว่างที่ทรงผนวชพระองค์มีพระนามว่า พระวชิรญาณภิกษุ ได้เห็นถึงวัตรปฏิบัติของสงฆ์ที่มีอยู่เดิมว่าย่อยถดถอยในพระธรรมวินัยจึงทำให้พระองค์ทรงสลดสังเวช ความว่า

“...ไม่มีมูลคติที่จะตั้งความเพียรเลื่อมใสศรัทธาครั้งทรงระลึกดังนั้นแล้วก็สลดพระทัยในการที่จะทรงรักษาสิกขาบทเพศบรรพชิต ทรงเห็นว่าเป็นกิจอันหลอกลวงฆราวาสมาเลี้ยงชีวิต ดูไม่สมควรจะอยู่ในสมณเพศ...” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์: 2505, 1-2) และได้ทรงพบกับพระสุเมธมุนี (ชาย พุทฺธวิโส) สงฆ์รามัญนิกาย ซึ่งมีจิตที่ต้องกันกับพระนิสัยของพระองค์ความว่า “...ในครั้งนั้นพระเถรรามัญมากกล่าวสุนทรภคาัตถธรรมด้วยข้อวินัยบัญญัติอันละเอียด ชี้แจงโดยพิสดาร พระองค์ท่านมีความเลื่อมใส...” และทรง “...รับเอาข้อวินัยไว้ประนินบัติสืบต่อมาเป็นต้นคตินิธรรมยุติกนิกาย ในศักราช 1187...” (พ.ศ. 2368) (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์: 2505, 3) เป็นที่มาทำให้เกิดการสถาปนาสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย

คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้ขยายการติดต่อทางศาสนากับสงฆ์จากลังกา ดังปรากฏว่าธรรมยุติกนิกายได้เป็นคณะสงฆ์หลักที่ติดต่อกับลังกามีการแลกเปลี่ยนสมณทูต คัมภีร์ตลอดจนการรับพระบรมสารีริกธาตุจากลังกาตั้งแต่วันที่พระวชิรญาณภิกษุทรงผนวชอยู่ และเมื่อรัชกาลที่ 3 เสด็จสวรรคต พระองค์ก็ทรงลาสิกขาขึ้นเสวยราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ส่วนการพระศาสนาที่ติดต่อกับลังกาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายก็มีสืบเนื่องมาโดยตลอดรัชกาล (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์: 2553, 283-335)

หอพระไตรปิฎกวัดบวรนิเวศวิหาร และจิตรกรรมฝาผนัง

วัดบวรนิเวศวิหารตั้งอยู่ในเขตพระนคร กรุงเทพฯ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยสมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาศักดิพลเสพ (พ.ศ.2328-2375) แต่มีความสำคัญในฐานะอารามหลักของธรรมยุติกนิกายโดยตรงตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 นิมนต์พระวชิรญาณภิกษุจากวัดสมอราย (วัดราชาธิวาสในปัจจุบัน) ให้มาครองวัดบวรนิเวศวิหารเมื่อ พ.ศ. 2379 (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส: 2504, 1, 16)

หอพระไตรปิฎกอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเจดีย์ประธานเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน (ภาพที่ 1) ผนังภายในอาคารระหว่างช่องหน้าต่าง และประตูเขียนเรื่องประเพณีทางพุทธศาสนา (ภาพที่ 2) เช่น พุทธศาสนิกชนมาทำบุญ เทศกาลเข้าพรรษา และสภาพบ้านเมืองเมื่อราวร้อยกว่าปีก่อน จากรูปแบบศิลปกรรมที่มีการเขียนภาพที่ให้ความสำคัญต่อความเป็นจริงเชิงประจักษ์ และข้อเท็จจริง ผู้เขียนบทความจึงกำหนดอายุของจิตรกรรมในหอพระไตรปิฎกนี้ว่าคงเขียนขึ้นราวสมัยรัชกาลที่ 4 - ต้นรัชกาลที่ 5 ส่วนผนังด้านบนเหนือขอบหน้าต่าง มีการกล่าวถึงเขียนเรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎก (ชลทิช สว่างจิตร: 2535, 5; สมศักดิ์ แดงพันธ์: 2551, 104-112) แต่อย่างไรก็ตาม เนื้อหาจิตรกรรมในตอนบนบางส่วนพบว่าเขียนภาพสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาในลังกา เช่น ภาพรอยพระพุทธรูปที่ทราบแน่ชัดว่า คือ รอยพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฎเพราะว่า จิตรกรรมเขียนภาพรอยพระบาทอยู่บนเขามิบันโตไซให้โตขึ้นไป (ภาพที่ 3-4) ซึ่งเป็นลักษณะที่ตรงกับคำบรรยายการไปนมัสการรอยพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฎของคณะสมณทูตสมัยรัชกาลที่ 2 (สมเด็จพระยามหาราชานุภาพ: 2553, 264) โดยพบว่ามีภาพเขียนเรื่องประวัติการสถาปนาสงฆ์ธรรมยุติกนิกายอยู่บนผนังระหว่างช่องหน้าต่าง และประตูด้วย (ธัชชัย ยอดพิชัย: 2554, 120-133)

สำหรับจิตรกรรมภาพเจดีย์อันเป็นเป้าหมายในการศึกษานี้เป็นภาพที่อยู่ในพื้นที่ติดกับภาพพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฎมาทางด้านซ้าย ฉะนั้น ภาพเจดีย์เหล่านี้จึงควรจะเป็นฉากของบ้านเมืองในลังกา ดังนั้น แม้ว่าในขณะนี้จะยังไม่สามารถตีความได้ว่าจิตรกรรมในภาพดังกล่าวตลอดทั้งผนังเขียนเรื่องใด แต่ก็กล่าวได้ว่า ในส่วนดังกล่าวควรจะเป็นภาพบ้านเมืองในลังกาทวีป และเนื้อเรื่องที่เขียนก็คงจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติของพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับลังกาทวีป

การทราบว่าจิตรกรรมส่วนย่อยดังกล่าวเป็นฉากบ้านเมืองในลัทธิวิปัสสนา มีความสำคัญต่อการศึกษารูปแบบ และที่มาทางศิลปกรรมของเจดีย์ที่ปรากฏในฉากดังกล่าว ทั้งนี้ ตลอดผนังในส่วนเหนือขอบหน้าต่าง และประตูทั้ง 4 ด้าน แม้จะมีภาพสถาปัตยกรรมต่างๆ มากมาย แต่ก็พบการเขียนภาพเจดีย์เพียง 8 องค์ เฉพาะเพียงบริเวณนี้เท่านั้น โดยภาพสถาปัตยกรรมอื่นๆ ที่พบจำนวนมากในจิตรกรรมตอนบนทั้งหมดล้วนเป็นภาพสถาปัตยกรรมแบบไทยอันได้แก่ ปราสาท มณฑป กำแพง ที่มีรูปแบบไม่ต่างจากที่พบทั่วไปในจิตรกรรมไทย

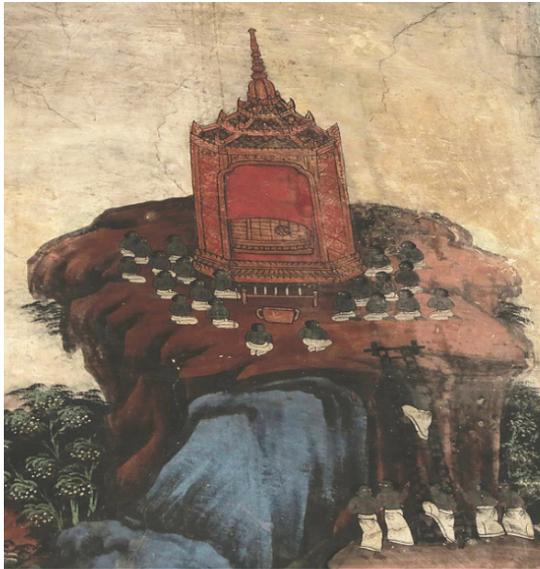
ภาพที่ 1 หอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 2 ภายในหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหาร ตกแต่งผนังด้วยภาพจิตรกรรม

ภาพที่ 3 ภาพผนังส่วนเหนือขอบหน้าต่างฝั่งทิศตะวันตกเฉียงเหนือในส่วนขวา เขียนเรื่องพุทธศาสนาในลังกา ด้านขวาบนสุดเป็นภาพรอยพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมนกูฏ ด้านซ้ายในบริเวณที่ต่อเนื่องกันเป็นภาพที่ตั้งของกลุ่มเจดีย์แบบลังก้าอันเป็นประเด็นศึกษาในบทความนี้

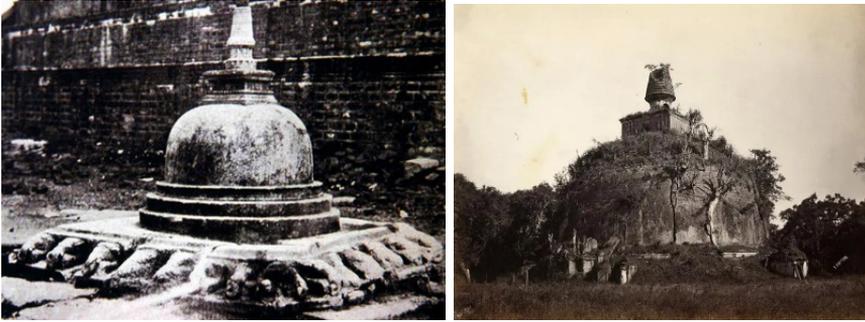
ภาพที่ 4 ภาพขยายรอยพระพุทธรูปบาทบนเขาสุมนกูฏ และการปีนบันไดโซ่เพื่อไปนมัสการรอยพระพุทธรูปบาท

จิตรกรรมภาพเจดีย์ทรงกลมในหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหาร

1) ลักษณะเฉพาะ และความแตกต่างของเจดีย์ทรงกลมในศิลปะลังกา และเจดีย์ทรงกลมในศิลปะไทย

ก่อนที่จะวิเคราะห์เจดีย์ในจิตรกรรม จำเป็นต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับนิยาม และพัฒนาการของเจดีย์ทรงกลมโดยสังเขปก่อน กล่าวตามลำดับดังนี้

เจดีย์ทรงกลมมีประวัติการสร้างยาวนานตั้งแต่ศิลปะอินเดียโบราณ เช่น สถูปที่สาญจี รัฐมธยประเทศ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 3 มีรูปทรงเรียบง่าย มีลักษณะเด่น คือ มีทรงโอคว่ำขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนฐานที่ไม่สูงนัก รูปแบบเช่นนี้เป็นพื้นฐานให้กับเจดีย์ทรงกลมในศิลปะลังกา มายาวนานนับพันปีตั้งแต่ศิลปะแบบอนุราชปุระ เช่น เจดีย์ปาราม เจดีย์วันเวลิที่มีประวัติการสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 3-4 และเจดีย์ในศิลปะโปโลนนารูวะที่อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 เช่น เจดีย์กิริเวหระ (ภาพที่ 5-6) แม้เจดีย์ข้างต้นล้วนได้รับการปฏิสังขรณ์มาโดยตลอดแต่เชื่อว่าสภาพที่ปรากฏในปัจจุบันยังคงรักษารูปทรงหลักแต่เดิมไว้ได้ คือ ส่วนใหญ่มักมีผังกลมมีชุดฐานที่ไม่สูงมากนัก บัลลังก์เหนือทรงโอคว่ำมีผังสี่เหลี่ยมไม่ย่อมุม โดยมีลักษณะสำคัญคือ มี “ทรงโอคว่ำขนาดใหญ่” ก็เป็นลักษณะเด่นสุดที่ดำรงอยู่ทุกสมัยของเจดีย์ทรงกลมในศิลปะลังกาจนถึงสมัยแคนดี ซึ่งมีช่วงเวลาปลายสมัยร่วมกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แม้รายละเอียดเจดีย์ในแต่ละสมัยจะต่างกันไป และเจดีย์ทรงกลมในศิลปะลังกาก็มีรูปทรงแยกย่อยออกไปได้หลายประเภทและบางประเภทก็มีลักษณะ และชื่อเรียกเฉพาะต่างกันไป เช่น เจดีย์ทรงกลมพาง (ทรงกองข้าวเปลือก) เจดีย์ทรงตอมน้ำ (ทรงฟองน้ำ) (พิชญา สุ่มจินดา: 2557, 217; รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง: 2556, 107 ดูพัฒนาการเจดีย์ศิลปะลังกาแต่ละสมัยโดยละเอียดในหน้า 102-131) แต่เจดีย์ทุกแบบของศิลปะลังกาก็ล้วนมีจุดเด่นร่วมกัน คือ ต้องมีส่วนกลางของเจดีย์อันเป็นองค์ประกอบหลักของเจดีย์ทุกประเภท (เทียบเคียงได้กับตำแหน่งขององค์ระฆัง) ในสัดส่วนขนาดใหญ่ทั้งสิ้น และมักอยู่ในผังกลม มีรูปทรงไม่สูงเพรียวมากนัก ลักษณะเด่นเช่นนี้จะดำรงอยู่โดยตลอดในศิลปะลังกา ฉะนั้น เพื่อให้ครอบคลุมลักษณะของเจดีย์ในศิลปะลังกาโดยภาพรวม ในบทความนี้จึงกำหนดใช้คำเรียกว่า “เจดีย์ทรงกลมในศิลปะลังกา”

ภาพที่ 5 (ซ้าย) เจดีย์เล็กที่รวันเวลิ ศิลปะลังกาศสมัยอนุราชปุระ (ภาพ: <http://www.thapra.lib.su.ac.th/supatlib/picture2.php?check=word&keyword=%E0%B8%A5%E0%B8%B1%E0%B8%87%E0%B8%81%E0%B8%B2&Page=11>)

ภาพที่ 6 (ขวา) เจดีย์กิริเวหระ ศิลปะลังกาศสมัยโปโลนนารูวะ จากภาพถ่ายเก่าเมื่อราวร้อยปีก่อน (ภาพ: <https://amazinglanka.com/wp/polonnaruwa-kiri-vehera/>)

ภาพที่ 7 (ซ้าย) เจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง วัดบวรนิเวศวิหาร (ภาพ: <https://watbowon.org>)

ภาพที่ 8 (ขวา) เจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม (ภาพ: <https://readthecloud.co/wat-ratchapradit/>)

ในศิลปะไทยเจดีย์ทรงกลมเป็นเจดีย์แบบหนึ่งที่พบมายาวนาน กล่าวเฉพาะตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 เป็นต้นมา เจดีย์ทรงกลมเป็นเจดีย์รูปแบบหนึ่งที่นิยมสร้างขึ้นในแคว้นสำคัญของไทย แต่เจดีย์ทรงกลมในศิลปะไทยส่วนใหญ่มีที่มาจากศิลปกรรมจากแหล่งอื่นร่วมด้วย ไม่ได้รักษารูปแบบศิลปะลังกาไว้ทุกประการ และมักปรับปรุงรูปทรงให้ต่างกันไป เช่น พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช เมืองนครศรีธรรมราช เจดีย์วัดช้างล้อมในศิลปะสุโขทัย และเจดีย์ 3 องค์ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ในศิลปะอยุธยา ทั้งหมดมีลักษณะร่วมโดยรวมทั้งมีการปรับปรุงเจดีย์ให้เพรียวสูงขึ้น ส่วนกลางของเจดีย์ (เทียบเคียงได้ในตำแหน่งเดียวกับโอคว่ำหรือองค์ระฆัง) ส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก และมียอดทรงที่เพรียวขึ้นกว่าเจดีย์ในศิลปะลังกา นอกจากนี้จะเรียกว่าเจดีย์ทรงกลมแล้วก็มักจะเรียกเจดีย์ในศิลปะไทยกลุ่มนี้ว่า “เจดีย์ทรงระฆัง”

ลักษณะเช่นนี้ปรากฏสืบต่อมาในเจดีย์ทรงกลมศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ด้วย แม้ว่ากลุ่ม วัฒนธรรมยุคทวารวดีจะกลับมานิยมสร้างเจดีย์ทรงกลมอีกครั้งหนึ่งเป็นจำนวนมาก เช่น เจดีย์ประธานวัดบวรนิเวศวิหาร และวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม (ภาพที่ 7-8) แต่ก็ยังเป็นเจดีย์ทรงกลมหรือเจดีย์ทรงระฆังในรูปแบบที่เพรียวสูงตามแบบศิลปะไทยที่นิยมสร้างกันในศิลปะอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (น.ณ ปากน้ำ: 2529, 15-24, 166-168) แม้ว่าเจดีย์บางองค์ เช่น พระปฐมเจดีย์ที่สร้างโดยรัชกาลที่ 4 (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี: 2548, 300) จะมีความคล้ายคลึงกับเจดีย์ทรงกลมในศิลปะลังกาอยู่มากโดยมีองค์ระฆังที่ใหญ่ และมีฐานไม่สูงมากนัก แต่องค์ประกอบร่วมที่ตกแต่งเจดีย์ก็มีรูปแบบของศิลปะไทยปะปนอยู่จึงทำให้ไม่เหมือนเจดีย์ทรงกลมตามแบบศิลปะลังกาอย่างแท้จริง (เช่น การใช้เสาหอนค้ำยันในส่วนเชื่อมต่อบัลลังก์ และปลียอด)

ผู้ที่ศึกษาจิตรกรรมในศิลปะของวัฒนธรรมยุคทวารวดีรวมทั้งวัดที่เกี่ยวข้องกับรัชกาลที่ 4 จะสังเกตเห็นได้ง่ายว่ามักพบการเขียนภาพเจดีย์ทรงกลมตามแบบศิลปะไทยที่มีรูปทรงเพรียวสูงปรากฏทั่วไปเป็นจำนวนมาก เช่น จิตรกรรมในอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร จิตรกรรมในอุโบสถ และวิหารวัดปทุมวนาราม จิตรกรรมในอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร และวัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

2) ลักษณะ และรูปแบบศิลปกรรมของภาพเจดีย์ในจิตรกรรมหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหาร: รูปแบบที่มาจากเจดีย์ทรงกลมในศิลปะลังกา

จิตรกรรมอันเป็นประเด็นศึกษานี้เขียนในส่วนปลายของผนังเหนือขอบหน้าต่างด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือใกล้กับกลุ่มภาพรอยพระพุทธรูปบนเขาสุมนภูฏาโดยพบภาพเจดีย์ทรงกลมต่างกัน 2 รูปแบบดังนี้

2.1) กลุ่มเจดีย์ทรงกลมในส่วนที่อยู่บนภูเขา: พบภาพเจดีย์ 2 กลุ่ม กลุ่มละ 3 องค์รวม 6 องค์ อยู่บนภูเขา ภาพเจดีย์ทั้งหมดแม้มีรายละเอียดต่างกันบ้าง แต่ก็มีโครงสร้างเดียวกัน คือ มีชุกชุกรฐานในผังกลมซ้อนชั้น รองรับทรง โอคว่าขนาดใหญ่ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์ ก้านฉัตร และปลียอด (ภาพที่ 9) รูปแบบเจดีย์ในจิตรกรรมนี้จึงต่างจากเจดีย์ทรงกลมในศิลปะไทยที่มักมีรูปทรงเพรียวสูง และองค์ระฆังมักมีสัดส่วนที่สูงเพรียวกว่าทรงโอคว่าในศิลปะลังกา

รูปทรงเจดีย์ในจิตรกรรมคล้ายคลึงกับเจดีย์ทรงกลมในศิลปะลังกาโดยตรง เช่น เจดีย์วัดพระเชี้ยวแก้ว เมืองแคนตี ลังกา (ภาพที่ 10) ที่มีชุกชุกรฐานไม่สูงนัก และมีทรงโอคว่าขนาดใหญ่ที่ไม่ได้สูงเพรียว โครงสร้างเจดีย์เช่นนี้นิยมสร้างต่อกันในมาในศิลปะลังกาอย่างยาวนานจนถึงสมัยแคนตี และมักพบได้โดยทั่วไปในลังกา

ส่วนปลายสุดของปล้องไฉนในจิตรกรรมที่ป่องออกด้านข้างนั้นแม้จะไม่พบชัดเจนในเจดีย์ที่เป็นสถาปัตยกรรมจริง แต่ก็เป็นสิ่งที่พบได้บ่อยในเจดีย์จำลองขนาดเล็กศิลปะลังกา และเจดีย์ในจิตรกรรมลังกา ซึ่งก็คือ ฉัตรประดับยอดเจดีย์ (ภาพที่ 12, 13)

ภาพที่ 9 กลุ่มเจดีย์บนเขา 6 องค์ จิตรกรรมในหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหารมีรูปทรงโดยรวมคล้ายกัน คือ เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบ ศิลปะลังกาที่มีชุกชุกรฐานไม่สูงนักมีส่วนกลางเจดีย์ขนาดใหญ่ ส่วนบนของปลียอดทุกองค์มีลักษณะที่ป่องแฉกด้านข้าง (ในส่วนลูกศรชี้) เป็นลักษณะที่ไม่พบในเจดีย์ทรงระฆังของศิลปะไทย แต่จะพบได้บ่อยในเจดีย์จำลอง และเจดีย์ในจิตรกรรมศิลปะลังกา

ภาพที่ 10 เจดีย์วัดพระเขี้ยวแก้ว เมืองแคนตี ลังกา (ภาพ: <http://www.thapra.lib.su.ac.th/supat/slide/result.php?check=word&keyword=%BE%3%D0%E0%A2%D5%E9%C2%C7%E1%A1%E9%C7&Submit=Search>)

2.2) กลุ่มเจดีย์ทรงกลมในส่วนที่อยู่บนพื้นดิน: พบภาพเจดีย์คู่กัน 2 องค์ เขียนด้วยรูปแบบที่เกือบเหมือนกัน คือ มีชุกฎฐานในผังกลม ประกอบด้วยหน้ากระดานล่าง บัวคว่ำ ท้องไม้ บัวหงาย หน้ากระดานบนที่รองรับชุกฎฐานบัวลูกแก้วอกไก่ 1 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็น องค์ระฆังที่รองรับบัลลังก์ในผังสี่เหลี่ยมที่มีท้องไม้อยู่กลางบัลลังก์ ถัดขึ้นไปเป็นปลียอด โดย องค์ระฆังปรากฏการเขียนลายตกแต่ง (ภาพที่ 11)

เมื่อเปรียบเทียบกับเจดีย์ทรงกลมแบบที่ 1 จะพบว่าเจดีย์ทรงกลมแบบที่ 2 มีรูปทรงโดยรวมของเจดีย์ที่สูงเพรียกว่าแบบแรก ฐานของส่วนกลางเจดีย์ (ฐานขององค์ระฆัง) ผายออกเล็กน้อย มีชุดฐานที่สูงกว่า แม้ว่าชุดฐานของเจดีย์จะคล้ายกับชุดฐานเจดีย์ที่พบในศิลปะไทย แต่ทว่าองค์ประกอบของเจดีย์หลายอย่างก็ต่างไปจากเจดีย์ทรงกลมในศิลปะไทยอย่างชัดเจน คือ ส่วนบนสุดของปลียอดที่ป่องออกด้านข้าง (ในส่วนลูกศรบนของภาพที่ 11) ก็ควรเป็นรูปแบบที่ดัดแปลงมาจากฉัตรตกแต่งยอดเจดีย์ที่มักพบเสมอในเจดีย์จำลอง และเจดีย์ในจิตรกรรมลัทธิ เช่น เจดีย์จิตรกรรมฝาผนังสมัย แคนดิสท์ไฮลด์สมัยสนธิวิหาร อายุราวพุทธศตวรรษที่ 24 และเจดีย์จำลองในศิลปะลังกา (ภาพที่ 12, ภาพที่ 13 ลูกศรบน) ส่วนการเขียนตกแต่งด้วยลายที่มีโครงสร้างในรูปทรงสามเหลี่ยมปลายแหลมซึ่งลงในส่วนขององค์ระฆังนั้นก็มีเค้าโครงปรากฏอยู่ก่อนแล้วในเจดีย์จำลองศิลปะลังกา (เปรียบเทียบในส่วนลูกศรล่างของภาพที่ 11, 13)

ด้วยองค์ประกอบดังกล่าวจึงทำให้เจดีย์ทั้ง 2 องค์ มีรูปแบบเฉพาะตัวที่ต่างจากเจดีย์ทรงกลมที่พบได้บ่อยในจิตรกรรมแห่งอื่นของวัดในกลุ่มธรรมยุติกนิกาย และความแตกต่างนี้ก็มีที่มาโดยตรงจากศิลปะลังกาที่นำมาปรับใช้ใหม่

ดังนั้น เจดีย์ทรงระฆัง 2 รูปแบบ (รวม 8 องค์) จึงมิได้เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบศิลปะไทยที่มักพบเสมอในจิตรกรรมของธรรมยุติกนิกาย แต่ควรเป็นเจดีย์ทรงกลมที่เขียนขึ้นจากอิทธิพลของเจดีย์จากศิลปะลังกาโดยตรง

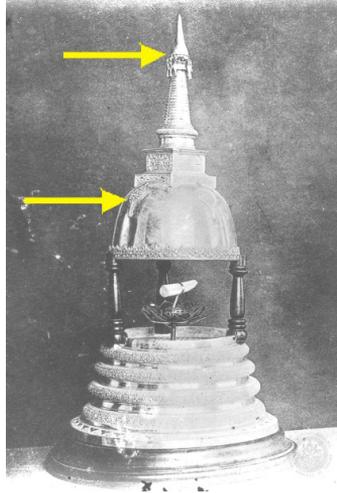
ผลการศึกษาข้างต้นสอดคล้องกับรูปบุคคลชั้นสูง 2 คน ที่อยู่ข้างเจดีย์ที่มีหนวดเครา และบุคคลข้างเคียงถือเครื่องสูงทรงกลมนั้น (ภาพที่ 14) เค้าโครงของเสื้อผ้า การแต่งกาย ลักษณะของหนวดเครา และเครื่องสูงที่ปรากฏในจิตรกรรมในหอพระไตรปิฎกนั้นก็เป็นที่ไม่พบในจิตรกรรมไทย ตั้งข้อสังเกตเบื้องต้นว่า การแต่งกายของตัวภาพ เครื่องประดับ หนวดเครา และเครื่องสูงเช่นนี้มีเค้าโครงที่คล้ายกับตัวภาพบุคคลชั้นสูงในจิตรกรรมศิลปะลังกาสมัย แคนดิสท์ไฮลด์น้อย ซึ่งเป็นสมมุติฐานที่ควรตรวจสอบต่อไป

ภาพที่ 11 เจดีย์ 2 องค์ในจิตรกรรมหอพระไตรปิฎกวัดบวรนิเวศวิหาร แม้จะมีรายละเอียดของชุดฐานที่ต่างไปจากศิลปะลังกา แต่องค์ประกอบหลายประการก็แสดงถึงที่มาจากเจดีย์ทรงกลมในศิลปะลังกาโดยตรง สังเกตได้จากส่วนบนของปลียอดทั้ง 2 องค์มีลักษณะที่ป้องกันออกด้านข้างที่คงดัดแปลงมาจากฉัตรยอดเจดีย์ในศิลปะลังกา รวมทั้งการตกแต่งองค์ระฆังด้วยลายที่มีโครงสร้างในรูปทรงสามเหลี่ยมปลายแหลมชี้ลง (บริเวณส่วนลูกศรล่างชี้) ก็เป็นสิ่งที่พบอย่างชัดเจนในเจดีย์จำลองของศิลปะลังกา

ภาพที่ 12 เจดีย์ทรงกลมในจิตรกรรมฝาผนังสมัยแคนติ ที่โสลสมัสตนะริทิววิหาร อายุราวพุทธศตวรรษที่ 24 ส่วนบนสุดของปลียอดมีการประดับฉัตร ทำให้ส่วนปลายสุดของเจดีย์ป้องกันออกในด้านข้าง (บริเวณลูกศรชี้) (ภาพ: http://www.thapra.lib.su.ac.th/supat/slide/result.php?pageNum_rs=54&totalRows_rs=625&check=suit&keyword=11&Submit32=-Search ใส่ลูกศรโดยผู้เขียน)

ภาพที่ 13 เจดีย์จำลองศิลปะลังกาบรรจุพระเขี้ยวแก้วเห็นการตกแต่งส่วนกลางเจดีย์ด้วยลวดลายในโครงสร้างสามเหลี่ยมปลายแหลมชี้ลงมาในด้านล่าง (ลูกศรล่าง) รวมทั้งการตกแต่งส่วนบนสุดของปลียอดด้วยฉัตร ทำให้ส่วนยอดป่องออกด้านข้างก็มีเค้าโครงคล้ายกับที่พบในภาพเจดีย์ในจิตรกรรมหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหาร (ภาพ: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ลูกศรชี้โดยผู้เขียน)

ภาพที่ 14 ภาพขยายจากจิตรกรรมในหอพระไตรปิฎกวัดบวรนิเวศวิหาร ภาพบุคคลชั้นสูง คนขวามีหนวดเครา และทรงเครื่องประดับบนศรีษะ คนซ้ายถือเครื่องสูงทรงกลม การปรากฏภาพเจดีย์ทรงกลมในศิลปะลังกาในจิตรกรรมหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหารย่อมถึงแสดงความสัมพันธ์ที่ธรรมยุติกนิกายมีต่อพุทธศาสนาจากลังกาในฐานะที่เป็นดินแดนต้นรากอันบริสุทธิ์ของพุทธศาสนาเถรวาท

การรับรู้รูปแบบเจดีย์ทรงกลมจากศิลปะลังกาคงเข้ามาสู่ธรรมยุติกนิกายพร้อมๆ กับการแลกเปลี่ยนสมณทูตระหว่างคณะสงฆ์ลังกา และสยามในช่วงรัชกาลที่ 3-4 ที่กลุ่มสงฆ์ธรรมยุติกนิกายมีบทบาทโดยตรงในการติดต่อกับคณะสงฆ์จากลังกา นอกจากนี้จะเห็นจิตรกรรมและเจดีย์ในลังกาโดยตรงแล้ว คณะสงฆ์ลังกายังได้มอบพระบรมสารีริกธาตุ เจดีย์จำลองแบบลังกาล้อมมายังสยามด้วย (สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี (วาสนา) 2553, 278-335; สุรชัย จงจิตงาม: 2559, 147-149) ฉากในจิตรกรรมหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศเฉพาะส่วนที่ทำการศึกษาค้นคว้าได้เขียนเหตุการณ์ทางพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในลังกาโดยใช้เจดีย์ตามแบบศิลปะลังกา ซึ่งต่างจากการเขียนฉากบ้านเมืองของลังกาในจิตรกรรมแห่งอื่นของธรรมยุติกนิกาย ตัวอย่างที่ชัดเจนคือฉากหลังพระประธานในจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดมหาสมณาราม เพชรบุรี ที่มีการศึกษาแล้วว่า เขียนภาพบ้านเมืองในลังกาเต็ม ฝาผนัง (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง: 2556, 281) แต่ทว่า เจดีย์ที่ปรากฏในอารามต่างๆ ในลังกาประมาณ 10 องค์ ล้วนเป็นเจดีย์ทรงกลมที่มีทรวดทรงเพรียวสูงตามแบบศิลปะไทยทั้งสิ้น (ภาพที่ 15)

ภาพที่ 15 ตัวอย่างภาพเจดีย์ทรงกลมในจิตรกรรมฝาผนังด้านหลังพระประธานในอุโบสถวัดมหาสมณาราม เพชรบุรี เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบศิลปะไทยที่มีรูปทรงสูงเพรียว (*ยกเว้นเจดีย์ใหญ่ซ้อนชั้นแบบศิลปะจีนด้านขวาซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในบทความนี้*)

3) ข้อสังเกตเชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับเจดีย์แบบศิลปะลังกาในจิตรกรรมฝาผนังวัด โสมนัสวิหาร

ดังกล่าวแล้วว่าเจดีย์ในศิลปะลังกาที่มีรูปแบบหลากหลาย แม้ว่าจะมีลักษณะร่วมกัน คือ มีส่วนกลางของเจดีย์ที่มีขนาดใหญ่อยู่ในผังทรงกลม โดยภาพเจดีย์แบบศิลปะลังกาในจิตรกรรมไทยที่เคยมีการพบมาก่อนหน้านี้คือ เจดีย์ “ทรงกลมฟาง” ขนาดเล็กในจิตรกรรมฝาผนังที่เสาในวิหารวัดโสมนัสวิหาร (พิชญา สุ่มจินดา: 2565, 54) (ภาพที่ 16) ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้พบหลักฐานเพิ่มเติมว่ามีการเขียนภาพเจดีย์ประเภทเดียวกันนั้นในอุโบสถวัดโสมนัสวิหารโดยเป็นภาพเจดีย์ที่มีขนาดใหญ่กว่าที่พบ ณ เสาววิหารในวิหารวัดเดียวกันที่กล่าวไปแล้วด้วย (ภาพที่ 17) ซึ่งจิตรกรรมทั้งในวิหาร และอุโบสถคงเขียนราวสมัยต้นรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2453) (สุรัชย์ จงจิตงาม: 2559, 141-152) แต่ทั้งสองภาพนั้นก็เป็เจดีย์แบบศิลปะลังกาที่มีรูปทรงต่างจากที่พบในจิตรกรรมในหอพระไตรปิฎกวัดบวรนิเวศวิหารอันเป็นกรณีศึกษาหลักในบทความนี้

ภาพที่ 16 เจดีย์ “ทรงกลมฟาง” ในจิตรกรรมฝาผนังที่เสาในวิหารวัดโสมนัสวิหาร

ภาพที่ 17 เจดีย์ทรงลอมฟางมีฉัตรอยู่ด้านบน (ด้านหลังศาลาในภาพ) จิตรกรรมในอุโบสถ
วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร

องค์ความรู้จากการศึกษา

องค์ความรู้เดิม	องค์ความรู้ใหม่
<p>1. ทราบว่าธรรมยุติกนิกายนิยมเจดีย์ทรงกลม โดยองค์ระฆังมีรูปทรงสูงเพรียวแบบศิลปะไทย</p> <p>2. พบภาพเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังแบบข้อ 1 จำนวนมากในจิตรกรรมกลุ่มธรรมยุติกนิกายหรือวัดที่มีความสัมพันธ์กับรัชกาลที่ 4</p> <p>3. การเขียนภาพเจดีย์ทรงกลมโดยใช้รูปแบบจากศิลปะลังกาโดยตรงพบได้น้อยมาก โดยพบการเขียนภาพเจดีย์แบบศิลปะลังกา (ทรงลอมฟาง) ในจิตรกรรมที่เสาววิหารวัดโสมนัสวิหาร</p>	<p>1. พบการเขียนภาพเจดีย์ทรงกลมในแบบที่มีที่มาจากศิลปะลังกาโดยตรงในรูปแบบที่ต่างไปจากที่เคยพบมาก่อนในจิตรกรรมไทย จำนวนรวม 8 องค์ ในจิตรกรรมฝาผนังในหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหาร</p> <p>2. พบภาพเจดีย์แบบศิลปะลังกา (ทรงลอมฟาง) เพิ่มเติมในจิตรกรรมภายในอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร</p>

สรุป

จิตรกรรมในหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหารคงเขียนขึ้นราวสมัยรัชกาลที่ 4-ต้นรัชกาลที่ 5 บนผนังเหนือขอบหน้าต่างในส่วนขวาสุดของผนังด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ น่าจะเขียนภาพเกี่ยวกับพุทธศาสนาในลังกา ซึ่งภาพเจดีย์ทรงกลมแบบศิลปะลังกานั้นพบได้น้อยในจิตรกรรมของธรรมยุติกนิกายต่างจากเจดีย์กลม (ทรงระฆัง) แบบศิลปะไทยที่มักมีรูปทรงที่สูงเพรียว ซึ่งพบได้โดยทั่วไปในจิตรกรรมของธรรมยุติกนิกาย

เจดีย์ทรงกลมจากศิลปะลังกา คือ ผลจากความสัมพันธ์โดยตรงของธรรมยุติกนิกายกับลังกาในช่วงรัชกาลที่ 3-4 และย่อมแสดงความหมายถึงความสัมพันธ์ต่อดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นต้นรากอันบริสุทธิ์ของพุทธศาสนานิกายเถรวาท

ข้อเสนอแนะ

องค์ความรู้จากการศึกษาในบทความนี้อาจนำไปใช้ประโยชน์ขยายพรมแดนความรู้เกี่ยวกับพุทธศิลปกรรม และพุทธศาสนาแบบธรรมยุติกนิกายที่มีอยู่ให้รอบด้านขึ้น สามารถนำความรู้เผยแพร่ให้แก่สาธารณชนให้ทราบถึงบทบาท และความสำคัญของพุทธศาสนาในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3- 4 ผ่านงานพุทธศิลปกรรม

ในการศึกษาต่อไปควรศึกษาให้ทราบแน่ชัดว่าจิตรกรรมฝาผนังในหอพระไตรปิฎก วัดบวรนิเวศวิหารในส่วนเหนือขอบประตู และหน้าต่างนั้นเขียนภาพเรื่องใดให้แน่ชัด การทราบเนื้อเรื่องที่แน่ชัดจะทำให้การศึกษาขยายความต่อไปทำได้อย่างแม่นยำขึ้น และสืบค้นจิตรกรรมฝาผนังแห่งอื่นเพิ่มเติมอย่างละเอียดก็อาจพบภาพเจดีย์ตามแบบศิลปะลังกาเพิ่มขึ้นในจิตรกรรมแห่งอื่นต่อไปในอนาคต

บรรณานุกรม

- ชลทิช สว่างจิตฺต. (2535). การศึกษาภาพจิตรกรรมไทยในหอไตร วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร(กรณีเฉพาะจิตรกรรมระหว่างช่องหน้าต่าง). **สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต** มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. (2553). **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป**. กรุงเทพมหานคร: คณะสงฆ์วัดสุวรรณาารามพิมพ์เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (พุทธ สุวฑฒโน).
- ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. (2548). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ธัชชัย ยอดพิชัย. (2554). หอพระไตรปิฎกวัดบวรนิเวศวิหาร: อาคารเล็ก ๆ แต่มีจิตรกรรม “ประวัติคณธรรมยุต” สมัยรัชกาลที่ 3. **ศิลปวัฒนธรรม**. 32(4), 120-133.
- น.ณ ปากน้ำ. (2529). **ความเป็นมาของสถูปเจดีย์ในสยามประเทศ**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- ปวเรศวรียาลงกรณ์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2505). **เรื่องราชประวัติในรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่แรกทรงพระผนวชตลอดสวรรคาลัย. พระราชประวัติ และพระราชนิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระเจ้าเกล้าเจ้าอยู่**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- พิชญา สุ่มจินดา. (2557). **สถูปจำลองบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ปรางค์วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา: ภาพสะท้อนพุทธศาสนาหลังภาวะสังคมต้นอยุธยา ในประวัติศาสตร์ศิลปะบันดาลใจ: 191-252**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพิริยะ ไกรฤกษ์.
- พิชญา สุ่มจินดา. (2565). **ถอดรหัสพระจอมเกล้า**. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. (2544). **อารยธรรมไทยพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่ม 1 ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ 19**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2555). **ความสัมพันธ์ทางพุทธศาสน์และพุทธศิลป์ระหว่างศรีลังกา พม่า และไทย**. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2556). **พุทธศิลป์ลังกา**. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2563). **พุทธศิลป์ไทยสายสัมพันธ์กับศรีลังกา**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2504). **ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร**.

พระนคร : โรงพิมพ์มหาภูมิภวราชนวิทยาลัย.

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. **ฐานข้อมูลภาพ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล**. สืบค้นเมื่อ 28 ธันวาคม 2558. จาก <http://www.thapra.lib.su.ac.th/supatlib/index.php?topic=picture>.

สมชาย สิริประเสริฐศิลป์. (2529). **การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ 4**. วิทยานิพนธ์. โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สมศักดิ์ แต่งพันธ์. (2551). **การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง วัดบวรนิเวศวิหาร ราชวรวิหาร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร.

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร. (2550). **ศัพทานุกรมโบราณคดี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร.

สุรัชย์ จงจิตงาม. (2559). **แนวคิดพุทธศาสนาในจิตรกรรมฝาผนังของวัดสายธรรมยุติ**. **ดุสิตนิพนธ์สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

Kiri Vehera at Polonnaruwa. สืบค้นเมื่อ 9 ธันวาคม 2565. จาก <https://amazinglanka.com/wp/polonnaruwa-kiri-vehera/>.